

Київський університет імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Фурса Світлана Ярославівна

**Провадження в справах про встановлення фактів,
що мають юридичне значення, у порядку
цивільного судочинства**

Спеціальність 12.00.03- цивільне право;
сімейне право; цивільне процесуальне право;
міжнародне приватне право.

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00711217 (J)

ДВ 37.083

Дисертацією є рукопис.

Дисертацію виконано на кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник **Штефан Михайло Йосипович**, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Офіційні опоненти: **Пушкар Євген Георгійович**, доктор юридичних наук, професор;
Гопанчук Василь Степанович, кандидат юридичних наук, доцент

Провідна організація **Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної Академії наук України.**

Захист дисертації відбудеться "25" березня 1997р. о 10^{год} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.44 при Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, м. Київ, вул. Володимирська, 60, юридичний факультет, ауд. 253).

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий "4" лютого 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради кандидат юридичних наук, доцент **Т.В. БОДНАР**

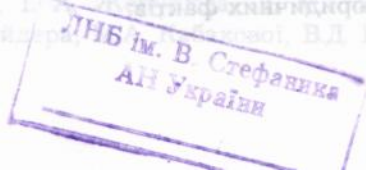
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Нині в Україні відбуваються докорінні зміни в сфері державності щодо практичної реалізації ідеї формування демократичної правової держави. Конституція України закріпила широкі права і свободи людини і громадянина й гарантує їх правовий захист. Одна з найважливіших гарантій захисту інтересів громадян передбачає їх право на звернення до суду за судовим захистом із заявою про встановлення юридичних фактів у порядку цивільного судочинства. Цивільні справи становлять 75% загальної кількості справ, що розглядаються судами, а справи окремого провадження, у тому числі справи про встановлення юридичних фактів, - приблизно 7% загальної кількості цивільних справ.

Про значення встановлення юридичних фактів у порядку окремого провадження свідчить те, що з його допомогою реалізуються такі конституційні права, як право на соціальний захист, у разі втрати працездатності, годувальника, а також у старості (ст. 46 Конституції України), захист особою властності (ст. 41 Конституції України) та інтересів, які випливають із правового положення суб'єктів цивільних, сімейно-шлюбних, трудових та інших правовідносин. Вибір теми дисертаційного дослідження зумовлений також і необхідністю захисту інтересів осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

До суду за встановленням юридичних фактів заінтересовані особи звертаються за відсутності необхідних правостановлюючих документів і судові рішення є єдиним засобом захисту їх інтересів з метою подальшої реалізації суб'єктивних прав. Саме від наявності чи відсутності юридичних фактів залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян.

У науково-теоретичному плані актуальність розробки даної проблеми зумовлюється тим, що дотепер на дисертаційному рівні в Україні теоретичному аспекту встановлення юридичних фактів судом у порядку окремого провадження присвятив своє дослідження лише В. І. Прокопенко, який підготував свою ди-

серацію в 1963 році, тобто понад 30 років тому, а з плином часу законодавство зазнало істотних змін.

Справи розглядуваної категорії мають певну специфіку, тому на практиці викликають певні труднощі. Аналіз судової практики свідчить про існування цілого ряду невіршених спірних питань, що потребують комплексного теоретичного усвідомлення та обгрунтування. Законодавство, яке регулює встановлення юридичних фактів судом у порядку окремого провадження, потребує доповнень, змін і уточнень.

Усе викладене й спричинило вибір теми роботи.

Мета дослідження полягає в теоретичному обгрунтуванні місця окремого провадження в цивільному судочинстві, комплексному аналізі правової природи справ про встановлення юридичних фактів як справ окремого провадження, процесуальних особливостей підготовки справ про встановлення юридичних фактів, судового розгляду та винесення рішення з даної категорії справ із висновками та пропозиціями щодо подальшого розвитку та вдосконалення чинного законодавства, яке регулює судовий порядок встановлення юридичних фактів.

З огляду на викладене дослідницькими завданнями роботи є такі:

- системний аналіз справ окремого провадження і визначення процесуально-правової сутності справ про встановлення юридичних фактів з урахуванням їх правової природи;
- аналіз правових норм, що регулюють порядок порушення, підготовки, судового розгляду справ і реалізації судового рішення в справах про встановлення юридичних фактів;
- аналіз особливостей окремих справ про встановлення юридичних фактів, розробка та обгрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює порядок розгляду справ даної категорії;
- визначення критеріїв розмежування підвідомчості справ про встановлення юридичних фактів між адміністративними органами та судом;
- визначення поняття та процесуального положення заявника та заінтересованих осіб, які беруть участь у справах про встановлення юридичних фактів;

- розкриття значення участі заінтересованих осіб для встановлення наявності спору про право при розгляді справ даної категорії;
- визначення особливостей формування предмету доказування в справах про встановлення юридичних фактів;
- аналіз особливостей судового рішення з даної категорії справ і його реалізації, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань механізму його реалізації.

Методологічною основою дисертації є наукові принципи підходу до аналізу теоретичних положень суті окремого провадження в цивільному процесі та правової природи справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, процесуальних особливостей розгляду цих справ у порядку цивільного судочинства та реалізації судових рішень у справах даної категорії під кутом зору ефективності цивільних процесуальних правил, що їх регулюють.

Науково-теоретична та джерельна основа дослідження - Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кодекс про шлюб та сім'ю України, Закони України "Про нотаріат", "Про власність", "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні", "Про пенсійне забезпечення", "Про охорону праці", "Про реєстрацію актів громадянського стану", "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", "Про органи реєстрації актів громадянського стану", "Про громадянство України", "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств і відомств, постанови Пленуму Верховного Суду України і матеріали судової практики та практики розгляду справ даної категорії в адміністративному порядку, а також праці вчених, які досліджували проблеми окремого провадження: М.І. Башкатова, С.Н. Братуся, В.В. Бутнева, А.Н. Васильєва, М.А. Вікут, Е.А. Голованової, Н.Л. Гребенюк, Р.Е. Гукасяна, М.А. Гурвича, А.А. Добровольського, О.Г. Дріжчаної, П. Ф. Єлісейкіна, І. А. Жеруоліса, Л. М. Завадської, П.П. Заворотька, Н.Б. Зейдера, М.А. Кабакової, В.Д. Кайгородо-

ва, Р. Ф. Каллістратової, О.Н. Кожухаря, А.Ф. Клеймана, В.Ю. Колобова, В.В. Комарова, С.А. Крашеннікова, Г.К. Крючкова, М.Д. Матвієвського, А.О. Мельникова, П.С. Недбайла, Т. Отнюкової, В.І. Прокопенка, Е.Г. Пушкаря, І. Рапопорта, І.С. Самоценка, М.В. Ченцова, М.А. Чечиної, Д.М. Чечота, М.С. Шакар'ян, Т.І. Шихової, М.Й. Штефана, К.С.Юдельсона, Б.М. Юркова, В.В. Яркова та ін.

Емпіричною базою дослідження є результати вивчення автором судової практики розгляду справ про встановлення юридичних фактів судами міста Києва (Шевченківський, Радянський, Подільський, Печерський райони), Київської області (Васильківський та Обухівський міськсуди) та іншими судами України (вивчено 467 справ), аналіз матеріалів узагальнень судової практики розгляду справ про встановлення юридичних фактів, проведених Верховним Судом України, Київським і Житомирським обласними судами, анкетування представників органів державного управління (28), суддів (60) та судової статистики Верховного Суду України за 1993-1995 роки.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в Україні на дисертаційному рівні розроблюються процесуальні аспекти передбаченого чинним законодавством порядку розгляду судом справ про встановлення юридичних фактів. На захист виносяться:

- 1) визначення правової природи справ окремого провадження та їх сутності як справ, спрямованих на захист охоронюваних законом інтересів фізичних, юридичних осіб і держави, в яких відсутній спір про право цивільне, підвідомчий суду, і стори з протилежними юридичними інтересами;
- 2) пропозиція щодо виключення справ про оскарження нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні з окремого провадження у зв'язку з наявністю в них спору про право;
- 3) теоретичне обґрунтування поняття "спір про право", предметом якого є суб'єктивне право, яке впливає з матеріальних правовідносин тільки між конкретними особами, внаслідок його порушення або оспорювання;
- 4) теоретичне положення про те, що визначення наявності спору про право є прерогативою суду, за наявності заяви заін-

тересованої особи про порушення її суб'єктивного права або без такої;

5) положення про те що, визначення кола заінтересованих осіб і витребування від них пояснень (визнання або заперечення вимог заявника) із підтвердженням їх доводів доказами, надасть суду можливість встановити наявність спору про право на стадії підготовки. Це можливо, якщо: суд дійде висновку, що з встановленням юридичного факту не буде досягнуто мети, зазначеної заявником у заяві; заінтересована особа заперечує проти встановлення юридичного факту, тому що її суб'єктивне право буде порушено і вона має відповідні докази, які заперечують встановленню юридичного факту в порядку окремого провадження;

6) висновок про те, що виникнення спору про право свідчить про наявність у справі сторін з протилежними інтересами, спір між якими повинен розглядатися в порядку позовного провадження, тому правило ч. 3 ст. 255 ЦПК про залишення заяви без розгляду підлягає зміні на закриття провадження в справі;

7) визначення поняття "заявник" і "заінтересована особа" в окремому провадженні та внесення доповнень у ч. 2 ст. 255 ЦПК такого змісту: "Заінтересованими є особи, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню, і можуть вплинути на їх права і обов'язки";

8) положення про те, що в ч. 3 ст. 255 ЦПК законодавець застосовуючи поняття "заінтересовані особи" звужує коло осіб, які мають право подати позов на загальних підставах, тому пропонується замінити в цій частині слова "заінтересованим особам" на "особам, які беруть участь у справі";

9) положення про доцільність нормативного розмежування справ про встановлення юридичних фактів між судом та адміністративними органами на основі сукупного доказового матеріалу та віднесення справ, в яких доказування відбувається на підставі показань свідків, виключно до компетенції суду;

10) визначення предмету доказування в справі про встановлення факту, що має юридичне значення, як сукупності обставин, на які заявник посилається як на підставу своїх вимог, а також обставин, завдяки яким даний факт за законом набуває юридичного значення;

11) висновок про віднесення до засобів доказування пояснень заявника і заінтересованих осіб, які містять інформацію про

обставини, що підлягають встановленню, із пропозицією внесення відповідних доповнень у ч. 2 ст. 27 ЦПК;

12) висновок про можливість об'єднання кількох вимог заявника про встановлення різних фактів в одне провадження або об'єднання однорідних вимог кількох заявників про встановлення юридичного факту, необхідного кожному з них для однієї і тієї ж мети.

Наукова і практична значимість дисертаційного дослідження полягає в можливості використання його матеріалів для подальшого теоретичного дослідження цієї проблематики, а також в судовій практиці, при розробці проекту нового Цивільного процесуального кодексу України, у навчальному процесі при викладанні курсу "Цивільне процесуальне право України", спецкурсів "Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ" і "Нотаріат в Україні".

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на кафедрі правосуддя Київського університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та висновки дослідження відбиті в чотирьох статтях та доповідались на науково-практичних конференціях "Проблеми вдосконалення цивільного процесуального законодавства України і практика його застосування" (Київ, 1993 р.), "Проблеми вдосконалення цивільного процесуального законодавства України" (Київ, 1994 р.). Пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства були надіслані до робочої групи Кабінету Міністрів України з питань розробки проекту нового Цивільного процесуального кодексу України.

Структура дисертації зумовлена метою і завданням дослідження. Вона складається з вступу, чотирьох глав, висновків, списку використаної літератури та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ І ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовується обрання теми дослідження, її актуальність, мета, завдання, теоретична основа, новизна, наукова і практична значимість.

Перша глава - "Процесуально-правова сутність провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення" - складається з двох параграфів.

У першому параграфі обґрунтовується можливість захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави в порядку цивільного судочинства шляхом розгляду позовних справ, справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ окремого провадження. У пошуках найраціональнішої цивільно-процесуальної форми розгляду та вирішення справ про встановлення юридичних фактів як справ окремого провадження характеризуються всі види проваджень цивільного судочинства, відокремлюються їх суттєві ознаки, залежно від яких один вид провадження відрізняється від іншого, а також їх особливості. Процесуальні особливості розгляду цивільних справ зумовлюються їх матеріально-правовою природою. Тому питання про правову природу справ окремого провадження розкриваються шляхом комплексного порівняльного аналізу матеріально-правової та процесуальної природи всіх видів проваджень.

Порівнюючи існуючі в юридичній літературі спірні точки зору щодо суті окремого провадження автор дисертації приходить до висновку, що окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, який характеризується специфічним порядком розгляду та вирішення цивільних справ, точно визначених у законі і спрямованих на встановлення судом юридичних фактів (подій, дій, стану), необхідних для здійснення захисту охоронюваних законом інтересів фізичних, юридичних осіб та держави. В окремому провадженні об'єднані різні категорії справ, але спільною й основною ознакою їх є відсутність спору про право цивільне, підвідомчого суду, і сторін з протилежними юридичними інтересами. Оскільки в науці цивільного процесу зазначені ознаки мають дискусійний характер, у дисертації аналізується сутність спору про право з ма-

теріальної і процесуальної сторін. Автор дисертації доходить висновку, що за змістом спір про право може бути найрізноманітнішим, але в усіх випадках його предметом є певне суб'єктивне право, яке впливає з матеріальних правовідносин.

Оспорюється положення, що спір про право може виникнути внаслідок не лише порушення права, а й при його невизначеності, відсутності відомостей про наявність правовідносин між сторонами. На думку дисертанта, спір про право пов'язаний виключно з порушенням або оспоруванням суб'єктивного права. Окремим випадком порушення суб'єктивного права особи є неможливість його здійснення не через невизначеність, а через відсутність підтверджуючих доказів.

Якщо заінтересована особа не вказує на ту чи іншу особу, яка перешкоджає в реалізації права, то спір про право відсутній. Спір виникає тільки між конкретними особами і в ньому завжди беруть участь не менше двох осіб.

Можливість виникнення спору про право і його правові наслідки в справах про встановлення юридичних фактів як у справах окремого провадження передбачені ст. 255 ЦПК, проте в законі відсутні нормативні визначення його змісту, ознак і умов виникнення. Проаналізувавши теоретичні положення правової природи окремого провадження, чинне цивільне процесуальне законодавство, що регулює розгляд цієї категорії справ, і матеріали судової практики, автор дисертації робить висновок, що наявність спору про право в справах про встановлення юридичних фактів визначається лише судом: по-перше, за наявності заяви заінтересованої особи про порушення її суб'єктивного права; по-друге, коли суд дійде висновку, що в даній справі встановлення факту пов'язане з вирішенням спору про право.

У дисертації розкриваються ці положення і робиться висновок, що процесуальні наслідки, передбачені ч.3 ст. 255 ЦПК, настають тоді, коли спір має матеріально-правовий характер і підлягає вирішенню в позовному порядку, тобто спір про право цивільне в широкому розумінні, який згідно зі ст. 1, 24 ЦПК виникає з цивільних, сімейних, трудових та кооперативних правовідносин; суб'єктами такого спору мають бути заінтересовані особи - суб'єкти цивільних, сімейних, трудових і кооперативних правовідносин, а не адміністративно-правових; спір про право цивільне повинен бути підвідомчий суду.

Автор дисертації висловлює критичні міркування з приводу наявності в теорії цивільного процесу концепції, згідно з якою окреме провадження розглядається як "безспірне" і що "спір про факт" обов'язково тягне за собою виникнення "спору про право". Тому встановлення юридичних фактів в порядку окремого провадження можливе лише за відсутності спору про достовірність факту, у противному разі факт має встановлюватися судом у загальнопозовному порядку. Дисертант поділяє думку тих вчених, які вважають, що при розгляді справ про встановлення юридичних фактів відсутній спір про право цивільне, а можливий спір про факт. У противному разі діяльність суду з розгляду справ окремого провадження була б не потрібною, оскільки були б відсутніми сумніви в наявності певних обставин, що мають юридичне значення. Оскільки юридичний факт, який встановлюється судом у порядку окремого провадження, не є очевидним, то на розгляд суду можуть бути подані протилежні докази, висловлені протилежні думки щодо наявності факту, які й перевіряє суд, тобто фактично усуває "спірність" встановлюваних фактів і обставин. На підтвердження цього висновку в дисертації проаналізовано справи про визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною. Факти, які підлягають встановленню в порядку окремого провадження, не є "очевидними", а окреме провадження - "безспірним", оскільки його введено в систему ЦПК саме для випадків, коли певні факти не є безспірними, очевидними і тому потребують судового підтвердження їх наявності чи відсутності.

Автор дисертації вважає, що було б помилковим надавати справам про встановлення юридичних фактів суто процесуального характеру і заперечувати матеріально-правовий їх характер, а судову діяльність розглядати лише як засіб захисту процесуального інтересу. В справах про встановлення юридичних фактів охоронюваний законом інтерес одержує судовий захист на підставі норм не лише процесуального, а й матеріального права, застосування яких має місце, зокрема, при вирішенні питання про те, чи спричинює факт, що підлягає встановленню, юридичні наслідки. Захист охоронюваних законом інтересів і суб'єктивних прав тісно взаємопов'язані, оскільки саме суб'єктивне право передбачає в його володаря наявність інтересу. Розглянувши взаємозв'язок між цими категоріями, дисертант, поділяючи висловлену в юридичній літера-

турі думку, вважає, що за наявності в них спільних рис ці поняття різні. Охоронюваний законом інтерес, що підлягає захисту судом, є самостійною категорією і одним із засобів захисту суб'єктивних прав. Тому справи окремого провадження характеризуються тим, що предметом судової діяльності є захист охоронюваних законом інтересів громадян і юридичних осіб, який виявляється лише у встановленні наявності або відсутності певного юридичного факту, а не суб'єктивного права. Суд в окремому провадженні підтверджує лише ті факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян, і не має повноважень робити висновки про права і обов'язки заінтересованих осіб.

У дисертації підкреслюється, що для розкриття правової природи справ про встановлення юридичних фактів має значення положення, що вони розглядаються в порядку окремого провадження в силу прямих вказівок у законі¹⁶ (ст. 271 ЦПК). Автор вважає, що коли доказова діяльність досить складна, пов'язана з аналізом широкого кола матеріалу і потрібно якомога глибше переконатися, що встановлення юридичного факту точно відповідає об'єктивній істині, такі справи повинні розглядатися не в адміністративному, а в судовому порядку.

У параграфі другому досліджується комплекс питань, пов'язаних з особами, які беруть участь в справах про встановлення юридичних фактів (їх поняття, склад, характерні ознаки), а також вони класифікуються за змістом виконуваних особами процесуальних функцій і за характером юридичного інтересу. У процесі аналізу процесуального положення заявника зазначається, що ознакою заявника є наявність у нього юридичної заінтересованості, у роботі визначається її характер. Судовому встановленню підлягають факти, які породжують правові наслідки для заявника, тому обов'язково має бути прямий зв'язок між встановлюваним юридичним фактом і суб'єктивним майновим чи особистим немайновим правом заявника. За відсутності такого зв'язку особа, яка звернулася до суду, не набуває правосуб'єктності заявника. В роботі автором наводиться визначення поняття "заявника", як особи, на захист охоронюваних інтересів якої порушена справа про встановлення будь-яких обставин чи зміну юридичного стану громадяни-

Дисертант звертає увагу на те, що юридичний інтерес можуть мати також інші особи, які вступають чи притягуються до участі в справі, і цей інтерес носить не лише майновий, особистий немайновий, а й державний характер.

До осіб, які беруть участь у справі, законодавець, відповідно до ст. 255 ЦПК, відносить заінтересованих осіб, не визначаючи ні їх складу, ні характерних ознак. Дослідивши положення, наявні в теорії цивільного процесу з цих питань, у дисертації робиться висновок, що до заінтересованих осіб належать: особи, взаємовідносини яких із заявником визначаються метою факту, що підлягає встановленню; організації і установи, в яких заявник реалізуватиме рішення про встановлення факту, що має юридичне значення; особи (організації та установи), які згідно із законом могли б засвідчити той чи інший юридичний факт, але з тих чи інших причин своєчасно цього не зробили і така можливість вже втрачена.

На думку автора, участь першої групи заінтересованих осіб має важливе практичне значення, оскільки вони мають можливість у процесі розгляду справи про встановлення юридичного факту своєчасно заявити про порушення чи оспорювання їх суб'єктивних прав.

У цій частині роботи автор зазначає, що питання про поняття "заінтересованих осіб" у ЦПК вирішено не послідовно. З аналізу ст. ст. 4, 227 (п. 2), 229 (п.1), 230, 265 ЦПК випливає, що законодавець до заінтересованих осіб відносить позивача, скаржника, заявника та інших осіб, які можуть звернутися до суду за захистом прав та охоронюваних законом інтересів, що суперечить ст. 255 ЦПК. У зв'язку з цим автор дисертації пропонує внести доповнення в ч. 2 ст. 255 ЦПК такого змісту: "Заінтересованими є особи, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню і можуть вплинути на їх права і обов'язки". В ч. 3 ст. 255 ЦПК законодавець застосовуючи поняття "заінтересовані особи" звужує коло осіб, які мають право подати позов на загальних підставах. У зв'язку з цим автор дисертації пропонує внести зміни в ч. 3 ст. 255 ЦПК, замінити слова "заінтересованим особам" на "особам, які беруть участь у справі".

У главі розглядаються питання про участь органів державного управління і прокурора в справах про встановлення юридичних фактів і робиться висновок, що їх процесуальну право-

суб'єктність не можна визначати як процесуальне представництво заявника і заінтересованих осіб.

Друга глава - "Порушення в суді справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення" - складається з двох параграфів.

В першому параграфі на підставі аналізу теоретичних положень і цивільного процесуального законодавства України розглядаються право на звернення до суду за захистом охоронюваних законом інтересів і умови його реалізації. Право на звернення до суду за захистом у роботі визначається як складова частина права на судовий захист, яке має матеріальний і процесуальний зміст та тягне за собою відповідні наслідки. Його процесуальний зміст - це право на звернення до суду за захистом, а процесуальні наслідки - винесення судом рішення у справі. Матеріальний зміст - це право на задоволення вимог заявника і право на судовий захист охоронюваного законом інтересу.

На думку автора, право на звернення до суду за захистом охоронюваного законом інтересу в справах про встановлення юридичних фактів - забезпечена законом будь-якій заінтересованій особі можливість порушити судове провадження в справі.

На підставі аналізу існуючих в науці цивільного процесу різних точок зору щодо реалізації права на звернення до суду за судовим захистом, у дисертації робиться висновок, що для реалізації права на звернення до суду в справах про встановлення юридичних фактів потрібні наявність чи відсутність певних обставин (передумов) і дотримання процесуального порядку реалізації. Автор класифікує ці передумови на об'єктивні та суб'єктивні залежно від юридичного значення та процесуальних наслідків.

До об'єктивних умов належить юридична заінтересованість заявника, яка обмежується констатацією факту, встановлення якого є самостійною метою процесу і полягає в необхідності реалізувати конкретне суб'єктивне право. Якщо в особи відсутня юридична заінтересованість, то в неї відсутнє також право на звернення до суду.

Безпосередньою підставою звернення заявника до суду є потреба визначення його правового положення в певних пра-

ввідносинах, яке залежить від фактів, що мають юридичне значення. На думку автора, важливо, щоб між встановлюваним фактом, з одного боку, і суб'єктивним правом - з іншого, був зв'язок, завдяки якому сам факт набуває юридичного значення.

Значна частина цього параграфу присвячується висвітленню питання підвідомчості справ про встановлення юридичних фактів адміністративним органам і суду. Порівнявши та проаналізувавши переваги та недоліки адміністративного і судового порядку, дисертант вважає судову форму найдопустимішою та найгарантованішою. З огляду на це, виключно до компетенції суду доцільно віднести розгляд тих справ, в яких у доказуванні використовуються показання свідків.

У роботі багато уваги приділяється розгляду інших передумов права на звернення до суду: наявності процесуальної правоздатності заявника; відсутності рішення суду, що набрало законної сили, за тотожною заявою; неможливість одержання заінтересованими особами в іншому порядку відповідних документів, які підтверджують ці факти, чи неможливість відновлення загублених або знищених документів, що посвідчують ці факти.

Вивчення судової практики з питань дотримання попереднього порядку позасудового вирішення справ про встановлення юридичного факту надали автору можливості внести пропозицію про прийняття заяви судом до свого провадження за відсутності письмової довідки адміністративного органу про неможливість відновлення втрачених документів. Відсутність такої довідки може бути розцінена як недолік заяви, який можна усунути відповідно до ст. 139 ЦПК.

Процесуальний порядок реалізації права на звернення до суду за встановленням юридичного факту розглянуто в параграфі другому.

До процесуального порядку реалізації права на звернення до суду належать: втілення вимоги про встановлення юридичного факту в процесуальну форму - заяву, яка повинна бути оплачена державним митом; подання заяви дієздатною особою, представником, за наявності відповідних повноважень; подання заяви за підсудністю.

У дисертації обґрунтовується положення про застосування в справах про встановлення юридичних фактів територіальної

підсудності, підсудності за зв'язком справ, а в справах про встановлення факту володіння будівлею на праві приватної власності - виключної підсудності.

У третій главі - "Процесуальний порядок розгляду судами справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення" - досліджуються процесуальні особливості підготовки, судового розгляду справ про встановлення юридичних фактів, судового рішення та його реалізації.

У параграфі першому основна увага зосереджується на питанні підготовки справ до судового розгляду та обґрунтовуються основні напрямки її проведення: уточнення факту, який просить встановити заявник, для якої мети; визначення закону і норми права, якими слід керуватися суду при вирішенні справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення; встановлення причин неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують даний факт; визначення предмету доказування, з'ясування кола доказів, потрібних для підтвердження факту і забезпечення їх своєчасного подання на судовий розгляд; встановлення всіх заінтересованих осіб і притягнення їх до участі в справі; призначення справи до слухання і вжиття заходів щодо забезпечення своєчасної явки в судові засідання всіх учасників процесу та умов для її розгляду, по можливості, в одному судовому засіданні.

На підставі теоретичних положень предмет доказування в справі про встановлення факту, що має юридичне значення, у дисертації визначається як сукупність обставин, на які заявник посилається як на підставу своїх вимог, а також обставини, завдяки яким даний факт за законом набуває юридичного значення. Для правильного їх визначення потрібно уточнити, який факт просить встановити заявник і для якої мети, а також закон і норму права, якими надається юридична сила такому факту.

У цьому параграфі обґрунтовується необхідність визначення кола заінтересованих осіб і притягнення їх до участі в справі з метою встановлення об'єктивної істини в справі, а на стадії підготовки справи до судового розгляду - наявності спору про право. Дисертант вважає, що визначення кола заінтересованих осіб і витребування від них пояснень (визнання або заперечення вимог заявника) з підтвердженням їх доводів

доказами, надасть суду можливість встановити наявність спору про право на стадії підготовки. Це можливо, якщо: суд дійде висновку, що з встановленням юридичного факту не буде досягнуто мети, зазначеної заявником у заяві; заінтересована особа заперечує проти встановлення юридичного факту, тому що її суб'єктивне право буде порушено і вона має відповідні докази, які заперечують встановленню юридичного факту в порядку окремого провадження. Тому суддя повинен не лише з'ясувати мету відповідно до п. 1. ст. 274 ЦПК, а й конкретизувати її, тобто з'ясувати в якому стані перебуватиме право заявника після встановлення даного факту.

Процесуальною гарантією залучення до участі в справі всіх заінтересованих осіб, на думку дисертанта, було б доповнення глави 37 ЦПК "Встановлення фактів, що мають юридичне значення" статтею "Підготовка справи до судового розгляду", в якій поряд з іншими діями передбачити, що суддя в порядку підготовки справи до судового розгляду встановлює коло заінтересованих осіб, участь яких необхідна для з'ясування всіх обставин справи, і вирішує питання про наявність або відсутність в справі спору про право.

Пропонується також внести зміни в ч. 3 ст. 255 ЦПК: "Якщо при підготовці та розгляді справи по суті в порядку окремого провадження виникне спір про право, підвідомчий суду, суд закриває провадження в справі і роз'яснює заінтересованим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах".

Автор вважає, що ч. 3 ст. 255 ЦПК має містити правило не про залишення заяви без розгляду, а про закриття провадження в справі, оскільки при виникненні спору про право він підлягає розгляду в порядку позовного провадження, якщо підвідомчий суду, разом із встановленням юридичного факту.

На підставі аналізу ст. 144 ЦПК і судової практики щодо її застосування в дисертації обґрунтовується висновок про можливість об'єднання кількох вимог заявника про встановлення різних фактів в одне провадження або об'єднання однорідних вимог кількох заявників про встановлення юридичного факту, необхідного кожному з них для однієї і тієї ж мети.

У другому параграфі досліджуються особливості судового розгляду справ про встановлення юридичних фактів. Зазначається, що процесу розгляду справи про встановлення юри-

дичних фактів властиві загальні принципи цивільного процесу: об'єктивної істини, диспозитивності, змагальності та безпосередності. Встановленню об'єктивної істини служить принцип змагальності. Дисертант критикує наявні в теорії цивільного процесу положення про те, що цей принцип не діє при розгляді справ окремого провадження, і обгрунтовує, що змагальність реалізується в доказовій діяльності заявника та заінтересованих осіб: в їх правах подавати докази, брати участь в їх дослідженні, давати письмові та усні пояснення суду, подавати свої доводи, міркування та заперечення.

Пояснення заявника і заінтересованих осіб містять інформацію про обставини, які підлягають встановленню, тому вони повинні належати до засобів доказування, про що пропонується внести доповнення в ч. 2 ст. 27 ЦПК.

У дисертації розкривається питання процесуальної форми, в якій розглядаються та вирішуються справи про встановлення юридичних фактів - судового засідання, його складових частин, аналіз їх особливостей.

Вивчення судової практики свідчить, що одноособовий розгляд справ даної категорії в деяких випадках не забезпечує встановлення об'єктивної істини. У зв'язку з цим, пропонується внести доповнення в ч. 4 ст. 255 ЦПК про те, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються в колегіальному складі.

Дисертант вважає, що в процесуальному законі слід мати норму, яка б передбачала судовий розгляд справ про встановлення юридичних фактів з обов'язковою участю заінтересованих осіб і органів державного управління. Для цього необхідно главу 37 ЦПК доповнити статтею "Судовий розгляд", яку викласти в такій редакції: "Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, суд розглядає за обов'язковою участю заінтересованих осіб і органів державного управління, коли визнає участь останніх за необхідне".

В третьому параграфі розглядаються особливості судового рішення в справах про встановлення юридичних фактів та його реалізація.

Значна увага приділяється вимогам, яким повинні відповідати рішення про встановлення юридичних фактів: його законності й обгрунтованості, процесуальній формі й змісту, про-

цесуальному порядку постановлення й проголошення. Висвітлюючи питання про зміст і процесуальну форму судового рішення, автор виділяє особливості мотивувальної та резолютивної частин рішення в справах про встановлення юридичних фактів. З метою усунення помилок, що властиві судовій практиці у викладенні цих частин рішення, в роботі наводиться приблизний перелік питань, на які суд повинен дати вичерпну відповідь при встановленні різних юридичних фактів, і пропонується закріпити їх в нормативному порядку. Піддається критиці позиція авторів про неможливість вступу рішення про встановлення юридичних фактів в законну силу і на аналізі норм ЦПК обґрунтовується, що вони набирають законної сили, яка діє в об'єктивних і суб'єктивних межах.

Дисертант не погоджується з існуючим в теорії цивільного процесу положенням, що рішення суду про встановлення юридичного факту, яке набрало законної сили не характеризується преюдиціальністю. На думку дисертанта, рішення про встановлення факту перебування громадянина на утриманні, у фактичних шлюбних відносинах, належності правовстановлюючих документів мають властивість преюдиціальності в межах встановленої конкретної мети. Автор дисертації не вбачає перешкод для поширення об'єктивної межі дії законної сили судового рішення про встановлення юридичного факту на справи позовного та інших видів проваджень. Деякі факти, встановлені судовим рішенням, які підлягають реєстрації в актах громадянського стану, мають опосередковану преюдиціальну властивість.

Рішення про встановлення юридичних фактів характеризуються загальнообов'язковістю і реалізуються поза стадією примусового судового виконання. При виконанні рішень в справах цієї категорії відповідними органами має місце опосередкований примусовий характер, який відрізняється від характеру прямого примусу для рішень про присудження тим, що на державні органи та нотаріусів покладається відповідальність, в разі незаконної їх відмови у вчиненні необхідних дій.

На думку автора дисертації, рішення, які набрали законної сили, про реєстрацію усиновлення, народження, про визнання усиновлення недійсним та інші, що мають значення не тільки для захисту особистих прав та інтересів, а й державну,

суспільну значимість, підлягають реалізації незважаючи на особисту позицію особи, яка розпочала справу.

У четвертій главі - "Особливості судового встановлення фактів, що мають юридичне значення"- детально проаналізовано справи про встановлення юридичних фактів, перелік яких передбачений ст. 273 ЦПК, а також справи про встановлення фактів визнання батьківства, володіння будівлею на праві приватної власності, прийняття спадщини і місця відкриття спадщини. На підставі вивчення та узагальнення судової практики, теоретичних положень, нормативного матеріалу автор намагається з'ясувати причини судових помилок, яких припускаються судді при розгляді справ цієї категорії, і пропонує усунути їх, удосконаливши законодавство, яке регулює судовий порядок розгляду цих справ.

Робиться висновок, що судді можуть об'єднувати та розглядати справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, з іншими справами окремого провадження (справи про встановлення факту родинних відносин і встановлення неправильності запису в актах громадянського стану за наявності відмови органу реєстрації актів громадянського стану (РАГС) внести виправлення в зроблений запис). Обґрунтовується це тим, що хоча справи окремого провадження характеризуються своєю специфікою, але загальним для них є юридична природа окремого провадження і незважаючи на зовнішні відмінності вони мають внутрішню єдність.

На думку автора, якщо житлові органи видають довідки про те, що заявник не був на утриманні померлого, а також про роздільне проживання утриманця з особою, яка надавала утримання, встановлення факту перебування особи на утриманні можливе в судовому порядку. Дані довідки повинні розглядатися судом поряд з іншими доказами в справі й не можуть бути підставою для відмови в судовому захисті.

З аналізу судової практики автор дійшов висновку, що не можуть встановлюватися факти каліцтва в судовому порядку тоді, коли організація відмовила особі в складанні акту про нещасний випадок у зв'язку з тим, що даний факт не підтвердився, а також при відмові органу соціального захисту населення прийняти акт про нещасний випадок, тому що достовірність його викликає сумнів. В цьому разі виникає спір

про право, підвідомчий суду, і є підстави для відмови в прийнятті заяви за непідвідомчістю справи в порядку окремого провадження. У цьому разі заявник може звернутися зі скаргою на рішення, дії або бездіяльність державних органів, юридичних чи службових осіб у сфері управлінської діяльності. Якщо ж встановлення факту необхідне для подальшого пред'явлення позову про відшкодування шкоди в разі ушкодження здоров'я (ст. 455 ЦК), то даний факт встановлюється в позовному провадженні разом з вирішенням спору про право.

Автор роботи вважає, що правоутворююче значення має не реєстрація усиновлення, а рішення виконавчого комітету (до 12.07.96) та суду (після 12.07.96). Сам собою акт реєстрації усиновлення є лише доказом прийняття рішення про усиновлення судом у порядку окремого провадження. Тому необхідно виключити з п. 4 ст. 273 ЦПК слова "про встановлення факту реєстрації усиновлення" і передбачити можливість розгляду цього в порядку глави 35-А ЦПК, яка розглядає питання усиновлення дітей.

Обґрунтовується можливість встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах тоді, коли померли обидва з подружжя, і можливість звернення із заявою до суду про встановлення цього факту їх спільних дітей та інших осіб, для яких встановлення цього факту породжує виникнення, зміну або припинення особистих майнових чи немайнових прав.

Дисертант вважає, що із заявою про встановлення факту належності правовстановлюючого документу може звернутися також особа, якій не належить цей документ. Це, як правило, має місце, коли встановлення цього факту пов'язано з наступним одержанням спадщини при необхідності довести належність спадкового майна померлому.

В дисертації зазначається, що для правильного вирішення справ про встановлення факту смерті судом підлягають з'ясуванню обставини самої події смерті, а не її реєстрації, яка може бути самостійним встановленням суду. А при оголошенні особи померлою суд робить вигогідне припущення про смерть громадянина.

На думку автора, факт визнання батьківства може бути встановлений також у відношенні дитини, що народилася після смерті особи, яка в період вагітності матері визнавала себе батьком майбутньої дитини.

У цій частині дисертації зазначається, що судам не-підвідомчі справи про встановлення факту володіння на праві приватної власності: на незакінчений будівництвом будинок; на самовільно збудований будинок; на будинок, який зареєстровано на іншу особу; на будинок, який придбано не в установленому законом порядку; а також, коли будівля значиться за померлою особою, у порядку окремого провадження. В останньому випадку такі справи підлягають вирішенню в позовному провадженні за позовами про визнання права власності на будинок.

У разі відмови нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину, коли є докази фактичного вступу у володіння спадковим майном, але якщо ці докази викликають сумніви у нотаріуса, заявник має право звернутися зі скаргою на дії нотаріуса в порядку ст. 285 ЦПК та ст. 50 Закону "Про нотаріат", а не із заявою про встановлення факту прийняття спадщини.

У **Висновках** підбито підсумки дослідження, сформульовано основні теоретичні висновки та практичні рекомендації й пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства, яке регулює судовий порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення.

У **Додатках** містяться: лист до робочої групи Кабінету Міністрів України з розробки проекту нового Цивільного процесуального кодексу України, який містить пропозиції дисертанта щодо гнєсення змін і доповнень в ЦПК; відповідь керівника робочої групи Кабінету Міністрів України з розробки проекту нового Цивільного процесуального кодексу України про те, що пропозиції є слушними і будуть враховані при розробці нового Цивільного процесуального кодексу України.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Судове рішення та його реалізація в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення //Ерліхівський збірник. -Чернівці. -1994. -Вип.1. -С.154-159.

2. Особи, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення //Ерліхівський збірник. - Чернівці. -1995.-Вип.2.-С.194-199.

3. Обов'язок держави - правовий захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС //Право України. -1996. -N11. -С. 31.

4. Участь заінтересованих осіб в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, з точки зору можливості порушення ними спору про право //Право України. -1997. -N2. -С. 37-39.

Фурса Светлана Ярославовна

Производство по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение, в порядке гражданского судопроизводства.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право; семейное право; гражданское процессуальное право; международное частное право.

Киевский университет имени Тараса Шевченко, 1997.

В работе раскрыта процессуально-правовая сущность дел об установлении фактов, имеющих юридическое значение, как дел особого производства. Проанализированы особенности возбуждения, подготовки, судебного рассмотрения дел данной категории. Освещен вопрос процессуального положения лиц, участвующих в делах об установлении юридических фактов. Рассмотрены проблемные вопросы вынесения и реализации судебных решений. Дан анализ судебной практики рассмотрения дел и внесены предложения по совершенствованию процессуального законодательства.

Svetlana Fursa

Proceedings in cases on establishing facts of legal significance in the order of civil judicial proceedings.

Dissertation for competition of candidates degree in legal science on speciality 12.00.03 - civil law; family law; legal procedure in civil law; international private law.

Taras Shevchenko Kyiv University, 1997.

The work deals with the procedural and legal essence of cases on establishment of facts which are of legal significance as being cases of special proceedings. The peculiarities of institution and preparation of court proceedings of given category are studied. The question of procedural status of persons, participating in the cases on establishment of juridical facts, the problem questions of rendering judgements and their execution are considered. Court practice of hearing of cases is analysed. The dissertation contains practical recommendation as to the improvement of procedural legislation.

Ключові слова: окреме провадження, юридичні факти, спір про право.

Зам. № ~~7-08/5~~ Тираж 100 прим.

Надруковано у "Поліграфцентрі Київського університету
ім. Тараса Шевченка"

252017, Київ, бульвар Т. Шевченка, 14

418748

AV 37.083